

TAKÁCS RÓBERT

**Partnerség és elidegenedés – a kádári sajtó-  
és tájékoztatáspolitikai íve**

Az MSZMP 33 éven át volt a magyarországi belpolitika kizárólagos irányítója, Kádár János 32 évig volt a rendszer meghatározó politikusa. Bő három évtized áttekintése esetén, fennáll annak a veszélye, hogy az állandó elemek válnak hangsúlyossá az elemzésben. Míg a másik véglet is ott leselkedik: a narratíva az új jelenségek javára torzít, noha azok nem értek el egy olyan szintet, amely alapján más minőséget hordoz.

Az MSZMP és a sajtó, rádió, televízió, avagy a tájékoztatás viszonyában ugyancsak kimutatható e kettőség, az állandó és a változó elemek együttese.<sup>1</sup> Tanulmányomban igyekszem áttekinteni ezek formálódását – ám mindezt egy speciális szűrőn keresztül: nemcsak azt vizsgálom, milyen elvek és törekvések formálták a párt sajtó- és tájékoztatáspolitikáját, és mennyiben volt ezzel összhangban az, ami a médianyilvánosságban történt. Azt is megpróbálom felvázolni, hogy mi és mekkora volt ebben Kádár János szerepe.

**Milyen politika?**

Először is ajánlatos tisztázni, miye is volt a korszak politikai viszonyait meghatározó állampártnak. Sajtópolitikája? Médiapolitikája? Tájékoztatáspolitikája? Információs politikája? Propagandája? Manipulációs eszköztára és intézményrendszere? Nyilvánosságpolitikája?

Mondhatnánk, ez így mind, sőt... Persze, tegyük hozzá, a fentiek közül két fogalmat a korszakban nem is használtak. A párt hozott sajtóhatározatot (1958-ban és 1959-ben), tájékoztatási határozatot (1965-ben, 1968-

<sup>1</sup> Lásd erről FRICZ Tamás: Az MSZMP és a tömegkommunikáció 1956–1986. *Jel-Kép*, 1988/3. 21–27.

ban és 1977-ben), agitációs határozatot (1979-ben). És sajtótörvényt 1986-ban, ami tájékoztatási törvénynek indult, de a pártvezetés úgy döntött, nem e keretek közt oldja fel a tájékoztatási alrendszer évtizedes ellentmondásait, hanem megelégszik a – mindenekelőtt sajtórendészeti – szabályok rögzítésével. A „média” kifejezés egyáltalán nem terjedt el,<sup>2</sup> korabeli megfelelője gyanánt vagy a sajtó, a rádió és a televízió hármásáról vagy tömegtájékoztatási, hírközlési eszközökről beszéltek. A határozatok névváltozása az elektronikus média térnyeréséről árulkodik, ám jóval több annál. A hatvanas évek közepétől immár másfajta fórumokkal egységben tekintettek az állampolgárok tájékoztatására. A bárki számára hozzáférhető médiumok mellett bevonták a tájékoztatás rendszerébe a szóbeliségen alapuló kereteket és a csak párttagok számára hozzáférhető csatornákat. Ez a váltás már indokolja, hogy a párt nyilvánosságpolitikájáról beszéljünk, ami ennél is szélesebben értelmezendő. A nyilvánosság fórumai rendkívül változatosak voltak: színházaktól, könyvkiadástól kezdve népfrontklubokon át az iskolai gyűlésekig mindent felöleltek. Igaz, egészen az 1980-as évek második feléig a „nyilvánosság” kifejezés sem jelent meg a pártanyagokban, bár Jürgen Habermas alapvető munkáját már 1971-ben magyarul is olvasni lehetett.<sup>3</sup> Az „információ” kifejezés viszont a pártsargon bevett terminusa volt a Rákosi-korszakban is: a vezető pártszervek vagy egyes pártvezetők számára összeállított tájékoztató anyagokat jelölte. A KB egy külön – információs – alosztálya foglalkozott az egyes munkahelyi csoportok hangulatának összegzésével, de információs jelentések, bizalmas tájékoztatók tömegét ontották a minisztériumok, pártosztályok és az MTI is.

A sajtó és a tájékoztatás kérdéseit legáltalánosabban az *ideológia* címző jelölte. Ez is azon területek közé tartozott – a belügy, a külügy és a hadügy mellett –, amelyeknél a pártvezetés ragaszkodott a közvetlen irányítás fenntartásához.<sup>4</sup> A sajtó vonatkozásában ez a következő tételt jelentette: a párt a sajtót osztatlanul irányítja. Ez pedig a Központi Bizottság Agitációs

<sup>2</sup> A párt- és állami szervek anyagai nem használták a „média” kifejezést, a Tömegkommunikációs Kutatóközpont (TK) sajtóirányításnak készített feljegyzésében ugyanakkor felbukkan. (Lásd Erdősi Sándor, a TK munkatársának 1983. január 26-i feljegyzését a totóbotrány nyilvános kezeléséről: MOL M-KS 288. f. 22. cs. 1983/35. ó. e.)

<sup>3</sup> Jürgen HABERMAS: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltása*. Gondolat, Budapest, 1971.

<sup>4</sup> TAKÁCS Róbert: A Belügyminisztérium vezetésének néhány kérdése. (1976. június 1.) MOL M-KS 288. f. 5/692. ó. e.

és Propaganda Osztályán, Bizottságán és ideológiai titkárán keresztül valósult meg, miközben a Politikai Bizottság, a Titkárság bármilyen ügyet tárgyalva hozhatott a kérdés nyilvános tárgyalását érintő döntéseket. A tényleges irányításban azonban jóval többen vettek részt, mint a fenti körbe tartozó kéttucatnyi politikus és politikai munkatárs, köztük számos MSZMP-n kívüli szereplő.

Mindez pedig azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy a pártvezetésnek széles manipulációs eszköztár és számos erre hivatott intézmény állt a rendelkezésére. Ezt sokáig nem is akarta tagadni: maga beszélt tömegbefolyásolási rendszerről, amelybe beleértette a párt- és más politikai oktatás tanfolyamait (propaganda), a politikai munkatársak és a „tömegek” mindennapi és szervezett találkozási és vitafórumait (agitáció), valamint a nyomtatott és elektronikus médiumokat. A „propaganda” és „agitáció” kifejezéseknek megvolt tehát egy ilyen szűkebb, a KB Agitációs és Propaganda Osztályának felépítését tükröző értelmezése, miközben jelen volt a kevésbé körvonalazott lenini meghatározás is, miszerint az *agitáció* sok embernek akar kevés eszmét vagy érvet átadni, míg a *propaganda*, épp ellenkezőleg, egy kisebb csoportot kíván meggyőzni a kérdések egész sokaságában.<sup>5</sup> Az újságíróra ugyanakkor visszatérően mint kollektív agitátorra, kollektív propagandistára és kollektív szervezőre hivatkoztak, vagyis a gyakorlatban e funkciók összegabalyodtak. Ezen felül a manipuláció – avagy szándékolt torzítás – ellentéte az objektív újságírás: ezt viszont a korszak sajtóval foglalkozó politikusai bürokratái tudatosan vetették el, az objektív tájékoztatásban a nyugati újságírás trükkjét látták, amellyel a pártos állásfoglalást, a hír és a vélemény elválaszthatatlanságát szegezték szembe.

Az alábbiakban az MSZMP sajtó- és tájékoztatáspolitikájáról lesz szó, arról, ami a határozatokból, az irányítás és az ellenőrzés gyakorlatából, illetve a sajtó és a média (továbbiakban: a sajtó) tartalmának, szerkezetének alakulásából kirajzolódik. A fentiekből adódóan mindezt nehezen lehet elválasztani a nyilvánosság kérdésétől.

<sup>5</sup> Az agitációs munka tapasztalatai és feladatai. 1979. március 27. MOL M-KS 288. f. 5/769. ó. e.

## Ki vigye a vadászpuskát? A sajtó mint hatalmi eszköz

Az MSZMP 1956-ban szétesett tömegtájékoztatási rendszert és hiteltelen-né vált sajtó- és tájékoztatáspolitikát örökölt az Magyar Dolgozók Pártjától. Az MDP tájékoztatáspolitikájának központi eleme a *centralizáció* és az *uniformizálás* volt: a kiépülő egypártrendszerben a kommunista pártvezetés arra törekedett, hogy a nyilvánosság egészét központilag irányítsa, ezáltal biztosítsa annak fegyelmezett egyszólamúságát. A sajtónak, rádiónak nem szántak szerepet a visszacsatolás rendszerében, csupán a reprezentáció,<sup>6</sup> az egyoldalú, felülről lefelé irányuló információáramlás, a meggyőzés és mozgósítás eszközeként hasznosították. Utóbbi nem volt lényegtelen elem: a média az egymásba érő kampányok állandó propagálója volt. Előbbi pedig azt jelentette, hogy az újságíróknak maradéktalanul az aktuális pártvonalat és határozatokat kellett írásaikban képviselniük. Ezért aztán a káderpolitikában a *minőség*, az íráskészség szempontjait felülírta a *megbízhatóság*: 1948–1949-ben tömegesen cserélték le a „régí rend” embereit, hogy – újságírói tapasztalat nélküli – munkás- és parasztszármazású káderekkel, de lojális párttagokkal töltsék fel a szerkesztőségeket.

Ezen a rendszeren 1953 után jelentkeztek az első repedések. A Nagy Imre által 1954-ben létrehozott Tájékoztatási Hivatallal a vezetés megosztottsága nyíltta és intézményessé vált.<sup>7</sup> A korábbi pusztán végrehajtó szerepkört a *Szabad Nép* újságíróinak 1954. október végi „lázadása” látványosan utasította el. A hangadók nem kommunista mivoltukat vagy az MDP-t tagadták meg, hanem az újságírás felülről irányíthatóságát kérdőjelezték meg, anélkül azonban, hogy kidolgozott alternatívát adtak volna. Ez kilépés lett volna az addigi modellből, amitől a jelenlévők egy része is visszariadt, és ami a pártvezetés számára is elfogadhatatlan volt.<sup>8</sup> A rövid életű rendteremtést követően ugyanezek a feszültségek törtek felszínre 1956 nyarán.

A *Szabad Nép* újságírói ugyanakkor nem pluralizmust követeltek, nem a sajtószabadság olyan fajta visszaállítását, ami 1956 októberének végén megtörtént. A forradalom második hetében az újjáalakuló pártok és egyéb csoportosulások megalapították saját új és régi-új lapjaikat. Szimbolikus

<sup>6</sup> Lásd LÁZÁR Guy: A szocialista nyilvánosság történetének alapvonalai. *Kritika*, 1988/10. 19–22.

<sup>7</sup> KALMÁR Melinda: *Ennivaló és hozomány*. Magvető, Budapest, 1998. 54–56.

<sup>8</sup> Újságírói szerepfelfogások 1954 és 1956 között Magyarországon. *Médiakutató*, 2006 tél, 7–24.

jelentőségű volt, hogy a *Szabad Nép* székházát október 30-án Dudás József fegyveres csoportja foglalta el, míg a *Magyar Nemzet* szerkesztőségében a Pártay Tivadar vezette kiszagdák rendezkedtek be. Az irányítást, a rádió felügyeletét, a lapengedélyezést a kormány Vásárhelyi Miklós vezette sajtóirodája próbálta kézben tartani.

1956. november 4-e után csupán néhány lap – köztük két országos napilap, a *Népszabadság* és a *Népkarat* – jelent meg, az újságírók többsége sztrájkolt vagy kivárt;<sup>9</sup> a MÚOSZ körül gyülekező vezető újságírók Kádár Jánossal alkudozni akartak, nem behódolni neki. „A rádió és a sajtó többet ér, mint a puska” jelentette ki Kádár 1956. november 21-én.<sup>10</sup> Két nappal később aztán a Központi Bizottság lapjánál is rendet kellett raknia, hogy egyértelművé tegye, ki tartja az ujját a ravaszon. Az akkor Fehér Lajos vezette szerkesztőség Tito pulai beszéde mellett, egyben a TASZSZ kommentárja ellen akart állást foglalni, amit Kádár az adott helyzetben nem tűrhetett. Az újságírókat azzal fenyegette: kész „napszámosokkal” íratni a lapot, és gyors személyi intézkedésekkel biztosította a kormányzati akarat érvényesülését.<sup>11</sup>

Ez az alapvetés, miszerint a tájékoztatás hatalmi kérdés, a tömegkommunikációs eszközök pedig (hírközlő, szemléletformáló, kulturális, közművelődési funkcióik mellett is) elsősorban hatalmi szervek, a későbbiekben is érvényes maradt. A legalapvetőbb természetesen az újságíráshoz szükséges *infrastruktúra* – kiadók, nyomdák, papír stb. – birtoklása, állami, társadalmi tulajdona volt. „Nem véletlen – szögezte le Kádár 1974-ben a Magyar Rádió és a Magyar Televízió szervezetének szétválasztása kapcsán –, hogy a puccsoknál az elsők között foglalják el a rohamcsapatok, s az elnöki palota elfoglalása után rögtön a rádiót és a televíziót foglalják el.”<sup>12</sup>

<sup>9</sup> A tömegkommunikáció helye, szerepe és működése a konszolidáció éveiben Magyarországon (1956–1963). 218–219. In: CSEH Gergő Bendegúz–KÁLMÁR Melinda–PÓR Edit (szerk.): *Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatópolitika és cenzúra 1956–1963*. Osiris, Budapest, 1999. 217–227.

<sup>10</sup> AZ MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1956. november 21-i ülésének jegyzőkönyve. NÉMETHNÉ VÁGYI Karola–SÍPOS Levente (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. I. Inter Rt., Budapest, 1993. 82.

<sup>11</sup> A *Népszabadság* éléről leváltották Fehér Lajost, a helyére Friss Istvánt állították, valamint bevonták a lap irányításába Szamosi Károlyt. A *Népkarat* élére Lános Jánost nevezték ki kormánybiztosként, míg a Magyar Rádió irányítását Szirmai Istvánra bízta. Az esetet feldolgozta: SÍPOS Levente: *A Népszabadság* letiltott cikke 1956 novemberében. *Múltunk*, 1992/1. 131–144.

<sup>12</sup> A Magyar Rádió és Televízió szervezeti felépítésének fejlesztése, jogi helyzetének rendezése. (1974. július 16.) MOL M-KS 288. f. 5/641. ó. e.

Ebből következett az is, hogy ezen intézmények élére nem feltétlenül kellett újságírókat állítani: a *Népszabadság* ciklikusan cserélt főszerkesztői, a Magyar Rádió élére állított Tömpe István, Hárs István, az MTV-t vezető Nagy Richárd vagy Kelen Béla az *Esti Hírlapnál*, Szamosi Károly a *Népszabadságnál*, Németi Irén a *Nők Lapjánál* mint pártmunkások jöttek számításba egy-egy politikai kulcspozícióban.

A sajtópolitika fontos tényezője volt a – nem csupán a felső szintekre kiterjedő – káderpolitika. A magyar újságíró-társadalom 1945-ben, 1948-49-ben és 1956 után is nagymértékben kicserélődött. Az ezen időszakokban ellenséggé vagy megbízhatatlanná vált újságírók helyére a pártapparátusokból és a fizikai munkakörökből toborozták az utódokat. A sajtóirányítás visszatérő igénye volt az egyes orgánumokkal szemben, hogy szükség volna a szerkesztőség „megerősítésére”.

Ezt a célt szolgálta a kinevezések és a képzés rendje. A pártszervek fenntartották maguknak a jogot a vezető újságírók kinevezésére. A szerkesztőségek élén állók a nomenklatúra tagjai voltak, a vezetőket alsóbb szinteken is – helyi – párttestületek választották ki, illetve mentették fel. Az újabb generációk belépését a hatvanas évek konszolidált viszonyai között szabályozták: a fiatalok a főiskola, egyetem elvégzése után kerültek a szerkesztőségekbe, ám gyakornokként el kellett végezniük a MÚOSZ egy-, illetve kétéves újságíró-iskoláját, ahol a szakmai mellett politikai tárgyakat is teljesítettek. Igaz, kiválasztásuk, elbírálásuk – és nagyjából nevelésük is – a szerkesztőségeken belül zajlott: MÚOSZ-iskolába az jelentkezhetett, akit valamelyik médium jelölt, a politikai szűrők rostáján meglehetősen bő lyukak tátongtak.

A rend biztosítására kézenfekvő megoldásként kínálkozott volna szovjet, lengyel vagy román mintára különálló cenzúraszervezetet létrehozni, amelynek – akár a szovjet Glavlitnak – a cenzorai ott ülhetek volna az egyes szerkesztőségekben.<sup>13</sup> Ilyet azonban még a rákosista pártvezetés sem épített ki, és az MSZMP vezetése is egy rugalmasabb rendszer mellett kötelezte el magát. 1957 szeptemberében a KB Titkársága a főszerkesztői egyszemélyi felelősség elvét foglalta határozatba. Ahogy Kádár kifejtette a Titkárság ülésén: a kizárólagos pártirányítás azzal a negatív követke-

<sup>13</sup> Mariana Tax CHOLDIN– Maurice FRIEDBERG: *The Red Pencil: Artists, Scholars and Censors in the USSR*. Boston, Unwin Hyman, 1989. 155–156.; John MURRAY: *The Russian Press from Brezhnev to Yeltsin*. Aldershot, E. Elgar, 1994. 58–59.; Jane Leftwich CURRY: *The Black Book of Polish Censorship*. New York, Random House, 1984.

ménnyel járt, hogy „kisebb ítélőképességgel rendelkező, kisebb íráskészséggel rendelkező ember utasított nagyobb íráskészségű embert, és a kérdéshez jobban értő embert is”. A pártvezetés tehát a „hogyan” kérdésében engedjen teret a szakmának, és arra szorítkozzon, hogy kijelölje az irányokat, a követendő politikai vonalat, illetve rendszeresen ellenőrizze a megvalósítást, és ha szükségesnek látja, vonja felelősségre a főszerkesztőket.<sup>14</sup>

Már e határozat kimondta, hogy egyes lapok felügyeletét nem az Agitációs és Propaganda Osztály látja el közvetlenül, hanem állami és társadalmi szervek; ugyanakkor a párt- és állami vezetésnek számos eszköze volt akarátának érvényesítésére. A sajtóra vonatkozó általános és egyedi döntéseket a párt vezető szervei – A Politikai Bizottság, az Agitációs és Propaganda Bizottság – hozták. Ezen felül pártszerveknek, a Minisztertanács alá tartozó Tájékoztatási Hivatalnak – számos adminisztratív hatásköre biztosította a kontroll lehetőségét. A lapszerkezet lényegi változásait a PB vagy az APB hagyta jóvá, ami nem csupán az új központi napilapok, hetilapok vagy folyóiratok indítását érintette, de ezek példányszámát, árát is. A Tájékoztatási Hivatal kezelte a papírkészletet és adta ki a lapengedélyeket is, amennyiben a papír, a szerkesztés feltételei rendelkezésre álltak. Vagyis ha azt valamely más párt-, állami szerv, tömeg- vagy társadalmi szervezet, vállalat egyeztetette biztosította.

A pártvezetés világosan látta, hogy a főszerkesztők akkor tudják ellátni „cenzori” feladataikat,<sup>15</sup> ha – az alapvető politikai érzéken túl – megfelelő háttértudással is rendelkeznek. Ezt szolgálta a különböző tájékoztatók egyre szövevényesebb rendszere, amelyet először az 1958-as sajtóhatározat rögzített, megkülönböztetve a párt (APO, a KB titkárai, a KB első titkára) és az állami vonalon (Tájékoztatási Hivatal) zajló informálást. Ezt egészítették ki a MÚOSZ szakosztályainak rendezvényei, majd a hatvanas évek végére megszületett az APO és a Tájékoztatási Hivatal főszerkesztői és rovatvezetői értekezleteinek – immár szabályos – rendje, amelyhez a hetvenes és nyolcvanas években további – rovatok, szakterületek, lap típusok szerinti – megbeszélések csatlakoztak. A tájékoztatást felügyelő bürokrácia a nyolcvanas évek elejéig a lehetséges területek mind szisztema-

<sup>14</sup> Javaslat a KB Agit. Prop. Osztálya feladatkörének és státushelyzetének meghatározására. (1957. szeptember 7.) MOL M-KS 288. f. 7/13. ó. e.

<sup>15</sup> Aczél György főszerkesztők előtt tett kijelentését („Nem kívánunk semmiféle központi cenzúrát felállítani továbbra sem. A mi cenzoraink Önök.”) Idézi CSEH Gergő Bendegúz–KRAHULCSÁN Zsolt–MÜLLER Rolf–PÖR Edit (szerk.): *Zárt, bizalmas, számozott. II.* Osiris, Budapest, 2004. 474.

tikusabb lefedésével igyekezett minimálisra szorítani a „közléspolitikai hibákat”.<sup>16</sup> A lényeg az információs csapok birtoklása: a tájékoztatás és a tájékozódás a főszerkesztőnek egy szintig hivatalból jár, az állampolgárnak ennél kevesebb. Az egyik legfontosabb csapot a külföldi hírek tolmácsolásában kiemelt helyzetbe hozott MTI-ben tekergették.

Hozzátartoztak e rendszerhez az ellenőrzések és visszajelzések, az utólagos kontroll: a főszerkesztői értekezleteken vagy telefonban elmondott figyelmeztetések, bírálatok, hangos letolások, a közlési hibákra érzékeny pártapparátusi, minisztériumi munkatársak feljegyzései, a pártszervek elé kerülő lapjelentések vitái. Ez a szisztéma rengeteg bizonytalanságot hordozott, nagyon önkényes és véletlenszerű volt, hogy húsz igen hasonló írás közül melyikből lesz éppen botrány; mit tesz egy ülésen rosszállóan szóvá egy PB-tag; hol keresztezi egy ártatlannak tűnő adat egy tárca érdekeit.

Mindez azonban nem érintette a lényegét: azt, hogy a pártirányítás, a pártvezetés akaratértvényesítése biztosítva legyen a sajtó egészében. Avagy: az 1956 után konszolidált állapotok fennmaradjanak, a sajtó ne legyen – újra – az erjedés gerjesztője.

Az ellenőrzésről alkotott elképzelések, a kíváncsnak tartott tartalmak – mind a követendő pártvonal, mind az informálás és vita „ideális” mélysége – változtak: nem ugyanazt jelentették sem időben, sem térben. Amikor a pártvezetés az irányítást stabilan kézben tartotta, sőt a hazai mellett a nemzetközi légkör is kedvezett neki, lazábbra engedte a gyeplőt; a hatvanas évek második felében még valamiféle reformgondolkodás is megindulhatott a nyilvánosságról.<sup>17</sup> Ám amikor a tájékoztatási alrendszeren kívüli feltételek változtak, vagy a vezetés a bomlás jeleit érzékelte, bizonyos – de nem teljes – visszarendeződéssel reagált. Ilyen kevésbé látványos befékezésként értékelhető az 1970-es belpolitikai újságírásról szóló APB-határozat, amely elutasította, hogy az újságírás problémái a politikából fakadnának; ezzel lezárta az 1960-as évek második felének útkereséseit, amelyeket a tájékoztatásról hozott első határozat, illetve a gazdasági reformfolyamat ösztönzött.<sup>18</sup>

<sup>16</sup> Lásd erről: TAKÁCS Róbert: Beavatás, számonkérés és utasítás. 2000, 2011/3. 61–76.; HEGEDŰS István: Sajtó és irányítás a Kádár-korszak végén. *Médiakutató*, 2001. tavasz, 45–60.; VÖRÖS László: *Szigorúan ellenőrzött mondatok*. Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2004.

<sup>17</sup> TAKÁCS Róbert: *Politikai újságírás a Kádár-korban*. Napvilág, Budapest, 2012. 223–224.

<sup>18</sup> Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1971. május 25-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 41/159. ó. e.



Valóban határozott keményedésre az 1980-as évek elején, új feltételek között került sor. Minden korábbinál erőteljesebben vetették fel a „rend” kérdését az életszínvonal-politikát kikezdő, mélyülő pénzügyi-gazdasági nehézségek, a Helsinki után és főképp a lengyel Szolidaritás sikerei nyomán nálunk is egyre karakteresebb arcot öltő ellenzék, amely mind több szamizdatkiadvánnyal jelentkezett, kapcsolatokat ápolott az első nyilvánossággal is (részben ott is publikált), de mégiscsak szűk körű maradt, valamint az élesebb szakaszába lépő hidegháború. Kádár János a XII. kongresszus határozatainak végrehajtását tárgyaló PB-ülésein az állampolgári fegyelemben, magatartásban érzékelhető általános lazulást bírálta: „akármit veszünk, politikailag összevissza beszélnek, a különböző szférákon csodás szimptómák mutatkoznak, hírközlő szerveknél is...” A sajtóban dolgozóktól több fegyelmet, együttműködést, támogatást igényelt: „rendszerünk fejlődésének a kérdéseit, a szocialista rendszer propagálását a politikai munkában valamiképpen egy kicsit élénkíteni kellene.”<sup>19</sup>

A megváltozott körülményekkel járó elégedetlenséget már az 1982. júniusi személycserék is jelezték. Szétválasztották a KB agitprop. és kulturális titkári teendőket, Aczél György visszatért a pártközpontba Óvári Miklós mellé. Győri Imrét Lakatos Ernő váltotta az APO, Várkonyi Pétert Berecz János a *Népszabadság* élén. Az Aczél-Óvári-páros más felfogást képviselt, mint Lakatos. Aczél 1983-ban is amellett érvelt, hogy a „szigorodó feltételek közepette sem szűkíteni, hanem szélesíteni kell a demokráciát”.<sup>20</sup> A Lakatos vezette APO viszont a rendteremtés végrehajtó típusú szerve volt. Szigorították az elektronikus médiumok belső ellenőrzési rendszerét,<sup>21</sup> sorra váltották le a központi lapok főszerkesztőit, az MTV vezetőit, és ültettek helyükre a sajtóirányításban „edződött” újságíró-kadereket. Még ha mindez össze is függött egyfajta generációváltással, ilyen mértékű személycserékre 1956 óta nem volt példa. Ám egész szerkesztőségek lecserélésére (*Mozgó Világ*)<sup>22</sup> bezárására (*Tiszatáj*),<sup>23</sup> lapszámok bezúzására (*História*, *Liget*) ekkor sem sűrűn került sor, és a sajtóirányítás mindent

<sup>19</sup> A XII. kongresszus után elvégzett munkák és újabb feladatok áttekintése. (1982. szeptember 28.) MOL M-KS 288. f. 5/863. ó. e.

<sup>20</sup> Aczél György: Elméleti igényesség – tudatosabb tevékenység, *Pártélet*, 1983/2. 8.

<sup>21</sup> A sajtó, a rádió és a televízió irányítása. 1982. december 7.) MOL M-KS 288. f. 5/868. ó. e.

<sup>22</sup> Lásd erről RÉVÉSZ Sándor: *Aczél és korunk*. Sík Kiadó, Budapest, 1997. 319–334.; NÉMETH György: *A Mozgó Világ története 1971–1983*. Palatinus, Budapest, 2002.

<sup>23</sup> A *Tiszatáj* 1986 júliusi számában jelent meg Nagy Gáspár A fiú naplójából című verse. Ezért Vörös László főszerkesztőt leváltották, s a folyóirat fél évig nem jelent meg. (Lásd erről GYURIS György: *A Tiszatáj fél évszázada*. Tiszatáj Könyvek, Szeged, 1997.)

megtett, hogy ezek a Lengyelországon és Jugoszlávián kívül más szocialista országban elképzelhetetlen lapok ne tűnjenek el, sőt új, kritikus kiadványok – *Liget*, *Medvetánc* – megjelenését is engedélyezte.

## A tájékoztatás elveinek első rögzítése

1956 végén, két hónapos alkudozás után a pártvezetés felismerte, hogy az újságírók nevében fellépő MÚOSZ-vezetéssel nem lehetséges a megegyezés. A MÚOSZ 1957 januárjában megfogalmazott tervezetei olyan sajtómodellt vázoltak fel, amely kizárja a „monopóliumok” lehetőségét, visszahozza az egyes orgánumok közti versenyt, azaz az újságírók elsődleges „kliensének” a fogyasztót és nem a hatalom képviselőit teszi meg. Sőt megfogalmazták az igényt utóbbiak ellenőrzésére, illetve kivették volna a pártvezetés hatásköréből az adminisztratív eszközök (papírelosztás, lapterjesztés) egy részét. Az MSZMP vezetése ezekben a kérdésekben nem köthetett kompromisszumokat, hiszen éppen az ellenkezőjét, a hírközlés monopóliumát, az önbírálat kizárólagos jogát, a beavatkozás korlátlan lehetőségét igyekezett biztosítani.

Ez vezetett az újságíró-szövetség autonómiájának felszámolásához még 1957 januárjában, s emellett az újságírók MÚOSZ-tagságának felülvizsgálatához.<sup>24</sup> Mindezzel párhuzamosan a „megtisztított” lapok fokozatosan újraindultak – az *Esti Hírlap* már 1956 decemberében, a *Magyar Nemzet* csak 1957 szeptemberében. 1958 közepén a MÚOSZ is visszakapta autonómiáját.<sup>25</sup>

A sajtópolitikában érvényesítendő elvek összegzésére a Politikai Bizottság először 1958 januárjában vállalkozott. Az akkor hozott határozat legfontosabb üzenete a „pártosság”, az állásfoglalásokban érvényesítendő világos ideológiai elkötelezettség, valamint a „népnevelő és agitátor” szerep vállalásának előírása volt. Magát a „tájékoztatás” kifejezést a határozat abban az értelemben használta csak, hogy szükség van az újságírók beavatására, hogy a párt politikáját képviselni tudják. Az olvasóról szólva a nevelés, a meggyőzés, a mozgósítás volt hangsúlyos. Ehhez képest az a követelmény, hogy a sajtó „ne kerülje meg a legkényesebb kérdéseket sem”,

<sup>24</sup> A tömegkommunikáció helye, szerepe és működése a konszolidáció éveiben Magyarországon (1956–1963). 219–220. In: CSEH Gergő Bende-gűz–KÁLMÁR Melinda–PÓR Edit (szerk.): *Zárt, bizalmas, számozott*. I. m. 217–227.

<sup>25</sup> Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1958. május 13-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 5/63. ó. e.

másodlagos maradt – a gyakorlatban éppen az igazán kényes kérdések (vagy szempontok) megkerülése folyt tovább.<sup>26</sup> A fentiekén túl azonban a határozat olyan fontos sajtópolitikai kérdéseket is érintett, mint a bírálat joga, a szórakoztatás kérdése és a rétegtájékoztatás elve – ezek mindegyike a tájékoztatáspolitikai tartós elemévé vált.

## **Határ a... minisztérium. A bírálat és a vita mint a sajtó joga és kötelessége**

„A bírálat a sajtó joga és kötelessége” – szögezte le a Politikai Bizottság 1958-ban. Ám a továbbiakban a határozat részletezte, hogy a kíváncsú bírálat a pártért, a szocializmusért, a hibák ellen harcol, éppen ezért azt is kell bemutatni, hogy a gondokat orvosolták.<sup>27</sup> Mindebből az az alaptézis sejlik fel, hogy a párt politikai irányvonala, sőt egyes határozatai helyesek. A bírálatra két út kínálkozott. Egyrészt az, hogy a kritika a végrehajtás jelenségeit támadja. Az 1970-es évek első felében például a pártvezetésen belül is éles törésvonal alakult ki az új gazdasági mechanizmus, illetve a párt tsz-politikájának megítélésében. Mindez a tömegtájékoztatásban is leképeződött, s a KB lapjának szerkesztőségében is világgossá vált ez a megosztottság. A lapban publikált írásokban azonban erre csak homályos oldalvágások utaltak, a cikkek nem egymással vitatkoztak. A hatékonyság javítása mellett kardoskodó reformpárti bíráló cikkek a reform által megteremtett vállalkozási lehetőségekkel való visszaélés ügyei feleltek, miközben mindkét álláspont képviselői ugyanarra a dokumentumra, a X. kongresszus határozataira hivatkoztak.

A bírálatok egy részét a sajtóirányítás és az állami szervek eleve tálcán kínálták – a népi ellenőrzés szerve, a KNEB, számos riportanyagot szállított a médiumoknak. A valóban építő bírálat vázolta a megoldás útját is – de semmiképpen nem támasztott újabb igényeket, nem fejtett ki nyomást a párt- és állami vezetésre. Győri Imre 1978-ban a Politikai Bizottság előtt azt róta fel az újságíróknak: „cikkek sorát lehetne felhozni, vagy példákat a rádió és televízió műsoraiból, amikor úgy bírálnak dolgokat, amin pedig pár éven belül sem tudunk változtatni, akkor minek teret engedni az ilyen

<sup>26</sup> Az MSZMP Politikai Bizottságának határozata a sajtó helyzetéről, feladatairól, 1958. VASS Henrik–SÁGVÁRI Ágnes (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962*. Kossuth, Budapest, 1973. 163–170.

<sup>27</sup> Uo.

felvetéseknek.” A *Népszabadság* például légkondicionált áruházak megvalósítását sürgette.<sup>28</sup>

A kritika másik útja göröngyösebb volt, ugyanis azon alapult, hogy egy korábbi döntés helyességét nem vonja kétségbe, ha annak jelenben való alkalmazhatóságát kérdőjelezi meg valaki. Ám a pártvezetés azt is el akarta kerülni, hogy a politikai napirend felállítása kikerüljön a kezéből, így az egyes döntések időszerűségének megítélési jogát igyekezett fenntartani. Nem egy kritikus írás mögött megrendelés állt: a telefonbekötési díjak 1978-as emelése alkalmával készült sajtóterv például az előkészítő szakaszban olyan írásokat kért a lapoktól, és olyan műsorokat, amelyek tűz alá veszik az elavult hálózatokat, a hosszú várakozási időt, a hiányos ellátottságot, hogy aztán a második szakaszban kibontakozzon a minisztérium által kidolgozott megoldás.<sup>29</sup>

Az ilyenfajta bírálat összekapcsolódott az előzetes viták kérdésével, amelyet a szerkesztőségek vezetői, a sajtó irányítói „szerencsésebb” időszakokban fel-felvetettek. Így a *Népszabadság* szerkesztőbizottsága először 1965-ben próbálkozott azzal, hogy a KB lapja elébe mehetne a közvéleményt érdeklő kérdésekben a hivatalos döntéseknek; majd két év múlva nagyon hasonló kezdeményezéssel állt elő. A szerkesztőbizottság úgy érvelt, az önálló – valójában egyeztetett – kezdeményezés „kevesebb rizikóval járna, mint a problémákról való hallgatás, vagy a nem érdemi, nem nyílt tárgyalás”.<sup>30</sup> A kért támogatást végül nem kapták meg. Majd a hetvenes évek elején a belpolitikai újságírásról szóló határozat egy időre le is hűtötte a bírálatokról folyó vitát.

A sajtóviták témája azonban más célt is szolgált: megadni a lehetőséget arra, hogy hatalmi szempontból nem lényeges kérdésekben megjelenhesenek ellentétes vélemények, az értelmiség kiereszse a fáradt gőzt, a pártvezetés pedig felmutathassa befelé és kifelé: itt működő, demokratikus nyilvánosság van! A vitáknak e nyilvánosságpótló funkciójára utal a *szimulált nyilvánosság* fogalma.<sup>31</sup> A hatvanas évek vitáit még inkább ez a

<sup>28</sup> A népgazdaság 1978. első félévi fejlődése, elgondolások az 1979. évi népgazdasági tervre. (1978. augusztus 22.) MOL M-KS 288. f. 5/753. ó. e.

<sup>29</sup> A távbeszélő állomások beszerelési költségeinek emelését előkészítő és követő sajtómunka terve (1977. augusztus 26.) MOL XIX-A-24b 112. doboz.

<sup>30</sup> Jelentés a *Népszabadság* munkájáról. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1967. február 7-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 5/416. ó. e.

<sup>31</sup> KALMÁR Melinda: *Ennivaló és hozomány*, I. m. 74.

kvázi jelleg, a hatalom által manipulált vita jellemezte, ám a hetvenes évek közepétől – a gazdasági reformmal kapcsolatos ellentétes nézőpontoknak köszönhetően – megfigyelhető, hogy a sajtóviták téje nőtt, azok elevenebbé váltak.<sup>32</sup> Mindazonáltal a hivatalos elvárás a tekintetben nem változott, hogy a viták ne csússzanak ki a szerkesztőség kezéből, a felvetésekre érkezzenek világos, a marxista álláspontot megvédő válaszok.

A bírálatok és viták igenlését azonban többnek tekinthetjük pusztán lözungnél, miközben a főszerkesztőkre is állandó nyomás nehezedett beosztottaik részéről. „Türelmetlenségük a szocializmus ügyéért való, de helyzetüknél, munkahelyüknél fogva érdekük az izgatót, az érdekeset megírni, és ez néha helytelen irányba viheti őket” – ismerte el a *Népszava* pártszervezetéről szólva a VII. kerületi pártbizottság jelentése.<sup>33</sup> Ez később se csökkent, sőt: a nyolcvanas évek elején készült felmérés szerint a kritikai alapállásuk az újságírók egy karakteres csoportját alkották.<sup>34</sup> E nyomást a nyugodtabb periódusokban szintén jobban akceptálta a politikai vezetés: 1963-ban kormányhatározat is született a sajtóbírálatok kezeléséről.<sup>35</sup> Ám másik oldalról nézve az a minisztériumok, azaz a végrehajtás szintjén jelölte ki a bírálatokról folyó diskurzus helyét.

A bírálatok ösztönzése a hatalmon lévők részéről olyan kísérletként értékelhető, hogy túllépjenek az egyirányú információáramlás örökségén, és megteremtsék a visszacsatolás lehetőségét. Ezen túlmenően azzal, hogy teret adtak a kisebb horderejű ügyeknek, alsóbb szintű visszaéléseknek, vállalati problémáknak, mindennapi panaszoknak, azt is szem előtt tartották, hogy az emberek ne a párttal, a rendszerrel azonosítsák a negatívumokat. A kritikák, a viták korlátozott megjelenítése egyben a „politizáló közvélemény” funkcióját pótolta,<sup>36</sup> illetve látta el. Csakhogy Aczél Györgynek az 1983 januárjában rendezett agitációs és propagandanácskozáson tett kijelentése jelezte, hogy a konstruktivitás követelménye két és fél évtized után sem veszítette érvényét: „Senkinek sincs joga úgy kritizálni a nyilvános fórumokon, hogy a bírálat megfossza az embereket a keserves

<sup>32</sup> ZÖLDI László: *Az ÉS vitái*. Műzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1987. 85.

<sup>33</sup> Jelentés a *Népszava* pártszervezeténél végzett brigádvizsgálatról. MOL M-KS 288. f. 22/1963. cs. 10. ó. e.

<sup>34</sup> ANGELUSZ Róbert–Békés Ferenc–NAGY Márta–TIMÁR János: *Az újságírók társadalmi helyzete 1981-ben*. II. rész. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1983. 52.

<sup>35</sup> 1014/1963 Korm. sz. határozat. *Magyar Közlöny*, 1963. június 30.

<sup>36</sup> KALMÁR Melinda: *Ennivaló és hozomány*, I. m. 74–75.

munkával, harcokkal, áldozatokkal teli múltjuk értékeitől, értelmétől, a jelen eredményeitől és eszményeitől.”<sup>37</sup>

## **Dörmögő Dömötör, Népszabadság és MTI „piros csíkos” – a rétegzett nyilvánosság**

Az 1958-as sajtóhatározatban feltűnt a rétegtájékoztatás szükségessége, avagy a lap-profilnak megfelelő szerkesztés kívánalma.<sup>38</sup> A párt vezető szervei törekedtek arra, hogy minden legitím „profil” lefedjenek. Nem mintha a Rákosi-korszakban nem lettek volna eltérő társadalmi csoportoknak – nőknek, fiataloknak, munkásoknak, parasztoknak, értelmiségieknek, katonáknak, sportrajongóknak stb. – szóló napi- és hetilapok; az eltérő olvasói igények említése és a *Magyar Nemzet* szerkesztőinek figyelemztetése azonban, hogy lapjuk zömében párton kívüli olvasóknak szól, a korábbi uniformizáltsággal való szakítás szándékát erősítette meg.

Az e megfontolások mentén kialakult lapstruktúrából szándékoltan hiányzott a verseny: az ifjúsági sajtó példáját nézve egy-egyféle lap járt az óvodásoknak, a kisdobos- és az úttörőkorúaknak, a KISZ-eseknek, az ifjúsági mozgalomban vezető szerepet vállalóknak és a barkácsolás iránt érdeklődőknek.<sup>39</sup> 1965-ben alapították a – poszterrel, slágerlistával jelentkező – *Ifjúsági Magazin*t, amely a tizenéveseknek szóló lapok között megteremtette a választás lehetőségét – igaz, a sajtóirányítás ezekben az években még a *Magyar Ifjúság* napilappá alakításával számolt.<sup>40</sup> Irodalmi folyóirat jó pár volt, de azok nem irodalmi stílus vagy világnézet szerint különböztek el, hanem területi alapon szerveződtek. A leglátványosabb kivétel – a nyolcvanas években – a közgazdasági lapok világa jelentette, ahol az olvasók három hetilap – a *Figyelő*, a *HVG* és az *Ötlet* – közül választhatnak.

A rétegtájékoztatás koncepciója számolt azzal, hogy az eltérő foglalkozású, műveltségű, lakóhelyű, korú állampolgárok tájékozódási igénye nem-

<sup>37</sup> Jegyzőkönyv az országos agitációs, propaganda és művelődéspolitikai tanácskozásról. (1983. január 11–12.). MOL M-KS 288. f. 22. cs. 1983/30. ó. e.

<sup>38</sup> Az MSZMP Politikai Bizottságának határozata a sajtó helyzetéről, feladatairól, 1958. Vass Henrik–SÁGVÁRI Ágnes (szerk.): I. m. 163–170.

<sup>39</sup> A KISZ KB Intéző Bizottság jelentése és javaslatai az ifjúsági sajtó helyzetéről és továbbfejlesztésének feladatairól. MOL XIX-A-24b 60. doboz.

<sup>40</sup> Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1967. január 31-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 41/67. ó. e.

csak tartalmában, de mélységében is más. Ám túl azon, hogy például a *Magyar Nemzet* nagyobb arányban városi, értelmiségi háttérű közönsége szélesebb, adatgazdagabb külpolitikai és kulturális elemzéseket kapott, mint a *Népszava* vagy az *Esti Hírlap* olvasói, illetve, hogy a *Magyarország* és a *HVG* vásárlóiról feltételezték, hogy az egymás mellé helyezett információk gazdag tárházából maguk szeretnék levonni a következtetéseket, létezett egy szélesebb értelemben vett rétegzettség is. Az előbbieket ugyanis pusztán információs lehetőségeket jelentettek, az iskolai végzettség vagy a munkakör nem volt akadálya az *Élet és Irodalom*, a *Kritika*, a *Mozgó Világ* stb. megrendelésének.

Ugyanakkor az első nyilvánosság magját a belső nyilvánosság alkotta: azon fórumok, jelentések, kiadványok köre, amelyhez a hozzáférés limitált, pozícióhoz kötött volt.<sup>41</sup> Ilyenek voltak az MTI bizalmas kiadványai: a reggeli hírszszefoglaló, a „piros csíkos”, *Cikkek a Nemzetközi Sajtóból*, *Dokumentumok és Elméleti Cikkek*; a vállalati vezetőknek, gazdasági döntéshozóknak szánt *Világgazdaság* vagy az alsó szintű pártvezetőknek összeállított *Titkári Tájékoztató*. A tájékoztatásról szóló 1965-ös és 1968-as határozatok megerősítették azt, hogy a párttagoknak jogos az igényük a pártonkívüliekénél bővebb – és gyorsabb – tájékoztatásra, hogy saját közösségükben véleményvezéreké válhassanak (ennek hiányát rendszeresen felrótta a pártvezetés).<sup>42</sup>

## A termelés és a fogyasztás csatája – szórakoztatás és sajtópolitika

A szórakoztatás követelménye nem vált hangosan hirdetett elemévé a párt sajtópolitikájának, de nem is kérdőjeleződött meg a fontossága. Nem vonták vissza azt az elvet, hogy a szocializmusban a hírérték csakis más lehet, mint a kapitalizmusban. Rákosi Mátyás 1948. március 23-án jelentette be a sajtó képviselőinek az MKP igényét a hírérték meghatározására.<sup>43</sup> Mondanivalójának éle a szenzációhajhászás ellen irányult, ám a lé-

<sup>41</sup> Lásd: A KB-tagok számára rendszeresen küldött információk. MOL M-KS 288. f. 4/237. ó. e.

<sup>42</sup> Az MSZMP Politikai Bizottságának határozata a tájékoztatás megjavításáról. In: CSEH Gergő Bendegúz–KRAHULCSÁN Zsolt–MÜLLER Rudolf–PÓR Edit (szerk.): *Zárt, bizalmas, számozott II.* I. m. 343–348.

<sup>43</sup> Rákosi Mátyás beszéde újságírók előtt az MKP székházában, 1948. március 23-án. In: RÁKOSI Mátyás: *Építjük a nép országát*. Szikra, Budapest, 1949. Forrás: <http://mek.niif.hu/04600/04670/04670.htm#9> (2011. november 22.)

nyeg az volt, hogy a szenzációt újraértelmezte: azt a mindennapokban, a „munka frontján” kell keresni. A bűnügyi riport helyébe a termelési riport lépett; és a bírósági tudósítás 1956 után is kis hír maradt a féloldalas üzemi és tsz-látogatásokkal, brigádportrékkal szemben, még ha ezért meg is kellett az újságírókkal küzdeni. Darvasi István, az APO sajtóosztályának vezetője – a hetilapok munkatársaihoz szólva – az alábbi cikkben is arra intette az újságírókat: ne feledkezzenek meg e követelményről, tartsák szem előtt, hogy „ami az olvasót érdekli, nem feltétlenül azonos azzal, ami érinti. Magyarán mondva arról van szó, hogy a gazdaság, a termelés, a munka, a harc állítólag nem érdekli az olvasót, ennél fogva ezekkel a kérdésekkel csak kevesebbet és csak kényszerűségből kell foglalkozni.”<sup>44</sup>

Ám az 1958-as sajtóhatározat azt is előírta: „a sajtó legyen színes, eleven, olvasmányos és tartalmas”; azaz szórakoztasson, de egyben neveljen is.<sup>45</sup> E kíváncsi a későbbiekben sem szűnt meg: a szórakoztatásról elsősorban a szabadidős tevékenységgé váló televíziózás gondoskodott. „Tudomásul kell venni, hogy a főműsörtől a TV-közönség szórakoztatást vár. A mi feladatunk, hogy ezt az igényt színvonalasan biztosítsuk” – jelentette ki Aczél György az MTV vezetőinek 1984-ben.<sup>46</sup> A szórakoztatás politikai jelentőségének felismerése azonban nem Aczél György, hanem az 1956 utáni bő egy évtized sajtópolitikájában meghatározó szerepet játszó Szirmai István érdeme.<sup>47</sup>

A szórakoztatásért természetesen nem a politikai napilapok feleltek, ám a lapszerkezet, a példányszámok, a műsorszerkezet alakulása alátámasztja azt, hogy a pártvezetés nem zárkózott el térhódítása elől. A lapok között a legnépszerűbbek a politikával csak indirekt foglalkozók lettek, s példányszámuk többszázazres nagyságúra nőtt: a hatvanas évek végén a *Ludas Matyi* 600 000 példányhoz közelített, a nyolcvanas évek első felében hasonló szintre jutott a *Képes Újság* és a *Füles*, míg egymillió fölé a *Nők Lapja*. A KSH 1968-as összegzése szerint a politikai lapok után a második legnagyobb példányszámú lappsalád a sport és szórakozás (29 lap, éves szinten 93 320 000 lappéldánnyal), a negyedik a humor (3 lap,

<sup>44</sup> DARVASI István: Tudással, felelősséggel. *Pártélet*, 1964/12. 8–14. 12.

<sup>45</sup> Az MSZMP Politikai Bizottságának határozata a sajtó helyzetéről, feladatairól, 1958. VASS Henrik–SÁGVÁRI Ágnes (szerk.): i. m. 163–170.

<sup>46</sup> Javaslat a Népszabadság, a Magyar Televízió és a Magyar Rádió vezetőivel folytatandó megbeszéléshez Aczél György részére (1984. április 26.). MOL M-KS 288. f. 22. cs. 1984/14. ó. e.

<sup>47</sup> Révész Sándor: *Aczél és korunk*. Sík Kiadó, Budapest, 1997. 135.



37 720 000 lappéldány) kategóriáját képviselte.<sup>48</sup> Nem volt ez egyedülálló jelenség: a könyvpiacra is visszaverekedte magát az élre a lektúr.

A *Nők Lapja* 1965-ös évfolyamát lapozva egymást érik a divathírek és a lakberendezési tanácsok, a színes hazai és külföldi képriportok, útleírások – igaz, az interjúk, írások hősei részben a magaskultúra emberei: Benedek Marcell, Arkagyij Rajkin, Sinkovits Imre, Béres Ilona, Marcello Mastroianni stb.<sup>49</sup> Ám bulvársztori gyanánt lehetett olvasni Petőfi feleségének második házasságáról, vagy egy francia revütáncosnő halállal végződő kozmetikai kezeléséről.<sup>50</sup> Emellett persze maradt hely a dolgozó nő bemutatására is, ahogy a *Magyar Ifjúságban* is jelen volt a politika, a gazdaság, a termelés, az elitkultúra. Valamint beszámoló a pesti diszkókról, a hétvégi bulizásról, riport a perui repülőgép-katasztrófa egyetlen túlélőjével,<sup>51</sup> sport, divat, barkácsolás, képregény (1972-ben *A mayák kincse* és *A csillaghajó üzenete*), a KISZ megalakulásának évfordulóját ünneplő hosszú combú lányok.<sup>52</sup> A *Ludas Matyi* vagy az MTV *Parabola* című műsora pedig a szexualitást beemelte az első nyilvánosságba.

Az új gazdasági mechanizmus által megteremtett gazdasági környezet a lapkiadásban új motívumokkal segített rá a depolitizálási tendenciákra. A lapkiadók – mint bármely más vállalat – nyereségérdekeltségi rendszerben működtek, miközben a hozzájuk tartozó lapok nagy része a politikai árképzés miatt nyomott árakon került forgalomba. Noha az állam továbbra is dotálta a papírt, a terjesztést, a kiadóknak szükségük volt extra bevételekre, ami a népszerű kiadványok szaporodásához, nagy példányszámú lapjaik évkönyveinek, különszámainak kiadásához, a hirdetésszervezői tevékenység fokozásához vezetett. Az ilyen sajtótermékeknel azonban már kevés figyelmet fordítottak a politika elvárások teljesítésére.<sup>53</sup>

<sup>48</sup> *Magyar Statisztikai Évkönyv*, 1968.

<sup>49</sup> (GALSAI): Benedek Marcell 80 éves. *Nők Lapja*, 1965/41.; FÖLDES Anna: Rajkin Budapesten. *Nők Lapja*, 1965/42.; G. p.: Sinkovits. *Nők Lapja*, 1965/43.; KERTÉSZ Magda: Csak a színpadon játszom. *Nők Lapja*, 1965/49.; A „hósszerelmes Mastroianni – ideális férj. *Nők Lapja*, 1965/46.

<sup>50</sup> SÁNDOR József: Szendrey Júlia második házassága. *Nők Lapja*, 1965/40.; -i: Egy fiatal táncosnő tragédiája. *Nők Lapja*, 1965/44.

<sup>51</sup> KATONA HORVÁTH János: Kiért lovagol a Disc Jockey? *Magyar Ifjúság*, 1972/6.; Négyen szombat este. *Magyar Ifjúság*, 1972/8.; K. A.: Így éltem túl. *Magyar Ifjúság*, 1972/7.

<sup>52</sup> 15 éves a KISZ. *Magyar Ifjúság*, 1972/12.

<sup>53</sup> Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1984. június 12-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 41/428. ó. e.

A szórakoztatás előtt természetesen nem azért nyíltak meg a kapuk, mert az MSZMP kultúrpolitikája ezt tűzte volna célul. Ám az emberek szórakoztatása egyrészt illeszkedett az általános semlegesítési stratégiába, másrészt a pártvezetés azokat a csoportokat is el akarta érni, amelyek a politika iránt nem érdeklődtek, hírújságot nemigen vásároltak. Ugyanakkor volt emögött még egyfajta civilizatorikus szerepvállalás is: mindenkit beengedni-beterelni az olvasás, a kultúra birodalmába. Ha kell, megfelelően alacsony belépési küszöb mellett, szórakoztató lapokkal, egyszerű nyelvezettel, a direkt politikai tartalmak elhagyásával. Az 1970-ben készített tizenöt éves sajtófejlesztési terv például azt a célt tűzte ki, hogy a napilapok példányszámát már öt év alatt másfélszeresére növelik. Ha megvalósult volna, már a hetvenes évek közepén minden családra egy napilap jutott volna, szemben az 1970-es 0,67-tel. A hetilapok esetében az elképzelések szerint egy család átlagosan 4,46 hetilapot járatott volna 2,49 helyett.<sup>54</sup>

Az érdekesség szempontjai azonban nem hathatták át a lapszerkesztés egészét. A párt sajtópolitikája határozottan szembeszállt a hírérték „polgári” felfogásával. Az 1959-es sajtóhatározat arra figyelmeztette a két oldottabb stílusban szerkesztett, „szocialista bulvárként” kezelt lap, az *Esti Hírlap* és a *Hétfői Hírek* szerkesztőit: „nem a szenzációéhség vagy érdekesség szempontjai, hanem politikai megfontolások döntenek el”, hogy valami megjelenhet vagy sem.<sup>55</sup> Ilyen végighúzóódó dilemmát jelentett a nyugati és az államszocialista országokról közvetített kép kérdése. „Nem mutatjuk be, hogy Nyugat-Németország vagy Amerika nemcsak luxusautón járó, unatkozó polgárokból és csinos, könnyelmű nőkből áll, hanem keményen dolgozó és kizsákmányolt munkásokból is” – foglalta össze a lényeget Grósz Károly a pártmunkások számára.<sup>56</sup> Darvasi István is arra emlékeztette az újságírókat: torz lesz a kép, ha arra kondicionálják az olvasókat, hogy a legfejlettebb nyugati országokkal vessék össze a magyarországi állapotokat, ráadásul a Nyugatot a százoldalas képes magazinok alapján villantják fel. „Nyugaton vannak kétfejű borjak, agyafúrt szórakozások, csodás technikai vívmányok, veszettül csinos nők, izgalmas gyilkosságok,

<sup>54</sup> A tömegkommunikációs eszközök jelenlegi helyzete és fejlesztésének távlati elképzelései, 1970. MOL XIX-A-24b 48. doboz.

<sup>55</sup> Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a sajtó helyzetéről, feladatairól, 1959. In: VASS Henrik–SÁGVÁRI Ágnes (szerk.): I. m. 312.

<sup>56</sup> Grósz Károly: Beszélgetés a televíziónézőkkel. *Pártélet*, 1966/3. 39–42. 41.

nemes pofájú macskák, de a szocializmusban csak kombájnok, esztergapadok, vasúti kocsik, műhelyek és csarnokok vannak, a szép nők pedig legfeljebb gépek mellett vagy a földeken láthatók.”<sup>57</sup>

A sajtóirányítás nem igazán találta a nyitját annak, hogy mutathatná érdekesnek, vonzóan a hazainál zártabb tájékoztatási gyakorlatot megvalósító „baráti országokat”, miközben a nyugati világ vitái, szenzációi, eseményei a valódi politikai és hétköznapi bulvárhírek és tudósítások – nehezen feltartóztatható – özönét kínálták.<sup>58</sup>

## A Médium és a lokalitás – a lapstruktúra eltolódásai

A három évtized legszembetűnőbb változása kétségkívül a televízió megjelenése és elterjedése. Az 1957-ben induló televízió a hatvanas évek során országos médiummá – a *médiummá* – vált, a televízió-ellátottság 1980-ra lényegében teljes lett. Működése kihatott a tájékoztatási alrendszer összes többi szereplőjére, átalakította a médiafogyasztási szokásokat, a többi csatorna gyakorlatát, szerepfelfogását, s még a pártoktatásban, a szóbeli agitációban is szembe kellett nézni a változásokkal. Az új médium fontosságát jelzi, hogy az 1980-as évek első felében a Politikai Bizottság a rádió és a televízió munkájáról és irányításáról hozott határozatot, nem pedig a sajtóról vagy a tájékoztatásról.<sup>59</sup> A pártvezetés szemében ugyanakkor az elektronikus média legalább annyira volt közművelődési, mint politikai eszköz. A televízió térhódítása korántsem volt magyar sajátosság: ez a folyamat világszerte lejátszódott, minden nemzeti médiarendszernek integrálnia kellett az új, eddigi szereplőknél hatalmasabb szereplőt – és alkalmazkodnia hozzá.<sup>60</sup> És nem csak a médiumoknak, a politikának is.<sup>61</sup> E világfolyamatokkal, a világ televíziózásának trendjeivel a hazai televíziós szakemberek is többé-kevésbé tisztában voltak, tanulmányozták a nyugati televíziók működését, műsorait. Az 1970-es évekig az MTV beleillett a

<sup>57</sup> DARVASI István: Fehér foltok a külföld életének ismertetésében. *Magyar Sajtó*, 1962/2. 34–37. 36.

<sup>58</sup> Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1969. június 30-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 41/118. ó. e.; Jelentés a szocialista országokról szóló propaganda, agitáció és tájékoztató munkáról, a fejlesztés irányairól, 1976. MOL M-KS 288. f. 41/264. ó. e.

<sup>59</sup> MOL M-KS 288. f. 5/868. ó. e.; MOL M-KS 288. f. 5/895. ó. e.

<sup>60</sup> Lásd ASA BRIGGS–PETER BURKE: *A média társadalomtörténete*. Napvilág, Budapest, 2004. 224–251.

<sup>61</sup> Lásd BAJOMI-LÁZÁR Péter: A politika mediatizálódása és a média politizálódása. *Médiakutató*, 2005. tavasz, 39–51.

közszolgálati televíziózás uralta európai modellbe, de semmiképp sem követhette az ekkor induló liberalizációs hullámot, amelynek hatására megindult kereskedelmi televíziózás térhódítása.

Ehhez képest a lapstruktúra látszólag nem mutatott nagy hullámmozásokat – legalábbis a központi lapok körében. Ritkán szűntek meg lapok – mint az *Érdekes Újság* 1958 végén, a *Falusi Vasárnap* 1960-ban, vagy a *Lo-bogó* 1979-ben –, az új lapok pedig általában a meglévő struktúrába simulnak. Következtesen építették az értelmiség számára a kritikus-vitakozó (*Valóság*, *Élet és Irodalom*, *Kritika*) és a már-már nyugati mintákat követő, az angolszász objektivitásdoktrínát nem elvető informatív hetilapok (*Magyarország*, *HVG*) körét – egyedül a *HVG* létrehozásában volt a tűzoltás a motiváció.<sup>62</sup> A másik látványos változás a már említett szórakoztató tartalmakon túl a szórakoztató, apolitikus lapok térnyerése volt – különösen 1968 után. Erről árulkodik a Tájékoztatási Hivatal 1981-es elképzelése, miszerint egy új képes családi lapba kilenc másikat (*Képes Újság*, *Ádám*, *Éva*, *Gabi-Mami*, *Kismama*, *Szabadidő Magazin*, *Négy Évszak*, *Filmszem*, *Nagytó*) lehetne beolvasztani.<sup>63</sup>

Az igazi átalakulás szinte észrevétlenül, a mélyben zajlott. A 19 plusz egy<sup>64</sup> megyei lap 1960-ban még együttesen épp hogy elérte a 400 000 példányt; egy évtizeddel később a 760 000 példányszámuk már a *Népszabadsággal* volt egy szinten; majd az 1980-as évek közepén megjelenő 1 millió 400 000-nél is magasabb összesített példányszám több volt, mint a négy plusz egy<sup>65</sup> központi napilap együttvéve.

Szintén a helyit képviselte az üzemi és az egyetemi sajtó: e lapok szükségességét a pártvezetés nem vitatta, de illetékességüket 1963-ban a gyárkapukon belülré korlátozta.<sup>66</sup> A hatvanas-hetvenes években a vállalatvezetés szó nélkül, a nyolcvanas években már morogva, de állta a költségeket. A hatvanas években még inkább csak a nagyvállalatoknak volt saját – pár ezer példányszámú – lapjuk: 1965-ben nem egészen 150 üzemi lap létezett.

<sup>62</sup> A Tájékoztatási Hivatal feljegyzése a HVG-ről készült tájékoztató jelentéshez. MOL XIX-A-24b 134. doboz.

<sup>63</sup> Bajnok Zsolt levele Óvári Miklós részére (1981. december 17.). MOL M-KS 288. f. 51/16. ő. e.

<sup>64</sup> Csongrád megyében 1949 után a *Csongrád megyei Hírlap* mellett megmaradt a *Délmagyarország* című városi lap is.

<sup>65</sup> Az *Esti Hírlap* a Budapesti Pártbizottság lapja volt, ám különleges helyzeténél fogva a statisztikákban rendszerint nem a megyei, hanem a központi lapokhoz sorolták.

<sup>66</sup> Jelentés az üzemi lapok munkájáról. MOL M-KS 288. f. 41/107. ő. e.

A nagy expanzió a következő évtizedben játszódott le: 1970-ben mintegy 200, 1975-ben a 375, 1980-ban 609 üzemi lapot, híradót adtak ki.<sup>67</sup>

A televízió és a rádió elterjedése miatt úgy tűnhetett, az emberek „kevesebb információval rendelkeznek a helyi viszonyokról, mint az országos vagy nemzetközi helyzetről” – ám ezen a folyamaton változtatni kell, szögezte le a *Magyar Rádió és Televízió* párttitkáráként Grósz Károly 1968-ban.<sup>68</sup> A helyi sajtó térnyerése mögött efféle megfontolások is álltak, ám ennél többről is szó volt. Mind a vállalati önállóságot hirdető gazdasági reform, mind később a közügyekben való szerepvállalást hangsúlyozó „szocialista demokrácia” elve a lokalitás felértékelésével járt. Utóbbi hulláman a nyolcvanas években az addig visszafogott települési sajtó és média is keresni kezdte a lehetőségeit: megjelentek a kábeltévék és a városi lapok.<sup>69</sup> Ám az elvi jóváhagyás csak óvatos gyarapodással párosult.<sup>70</sup>

## A 4000 litert adó tehén – hatás kérdése és kommunikációelmélet a sajtópolitika mögött

A sajtóval kapcsolatban a pártvezetésben éltek illúziók: ahogy a határozatok alkalmasak rá, hogy egy-egy terület viszonyait „helyre billentsék”, úgy a jól megírt cikkek is elvezetnek a „cselekvő egyetértésig”. Az ötvenes évek árnyéka alól azonban a publicisztika nehezen szabadult, a szerkesztésben a vezércikkeket nem is erőltették. A hangnem azonban változott – a sajtópolitika ebben is ellépett a Rákosi-korszaktól: szakítani akart az eredményeket ünneplő (sokszor nem összehasonlítható) statisztikai adatokat ömlesztő, a hibákat nem elemző, hanem ostromozó, felszólító módon beszélő újságírással.<sup>71</sup>

<sup>67</sup> Az adatok forrása: *Statisztikai Évkönyv*. 1965., 1970., 1975., 1980.

<sup>68</sup> Grósz Károly: A tömegkommunikáció modern eszközei és a politikai tömegmunka. *Pártélet*, 1968/8. 22–26., 25.

<sup>69</sup> A fővárosban már a hetvenes évek közepétől feltűntek – több-kevesebb rendszerességgel megjelenő – kerületi újságok.

<sup>70</sup> Elgondolások a sajtóstruktúra fejlesztéséről (1987. szeptember 3.). MOL M-KS 288. f. 22. cs. 1987/7. ó. e.; Javaslat a városi televíziók felelős szerkesztőinek és az illetékes pártbizottságok ideológiai titkárainak tanácskozására (1986. március 16.). MOL M-KS 288. f. 22. cs. 1986/40. ó. e.

<sup>71</sup> Lásd TAKÁCS Róbert: A polgári sajtó, a koalíciós időszak és a személyi kultusz újságírásának reprezentációja a Kádár-korszakban. *Médiakutató*, 2004. tavasz. 85–99. Az ötvenes évek gyakorlatának leírásáról KORNAI János: *A gondolat erejével*. Osiris, Budapest, 2005. 68–70.

A hatvanas évek közepén már megfogalmazódtak a hatásossággal kapcsolatban kételyek. Ha a sajtó hatása olyan direkt lenne, mint ahogy azt sokáig feltételezték, illetve hallgatólagosan úgy tettek mintha az volna, akkor „ma Magyarországon katasztrális holdanként legalább 18 mázsa búzának, 300 mázsa cukorrépának kellene teremnie, [...] a tehenenkénti tejhozamnak pedig legalább 4000 liternek kellene lennie” – szögezte le Szentkirályi János, a *Szabad Föld* főszerkesztője.<sup>72</sup>

Másfél évtized kiesett a hazai közvélemény-kutatás történetéből, ám midőn Szentkirályi rendhagyó sorait papírra vetette, már egy ideje újra léteztek a csírái. 1963 januárjában az MTV-n belül működni kezdett egy közvélemény-kutató csoport, öt fővel, az elérhető külföldi szakirodalom, valamint a lengyel és a jugoszláv társintézményekkel való párbeszéd mentén botorkálva,<sup>73</sup> hogy 1969-re önállósodjon Tömegkommunikációs Kutatóközpont néven. A sajtóirányítás középvezetői pozícióiban egy új generáció képviselői – Szecső Tamás, Pálos Tamás, Fodor Gábor – tűntek fel, akik újfajta gondolkodást képviseltek, nyugati tapasztalatokat szerezhettek, ismerték a modern hatás- és befogadáselméleteket, olvasták Habermast, Bourdieu-t. Megjelenésük formálta a sajtóirányítás szemléletét a hatvanas-hetvenes években. Persze a nyilvánosság óvatos pluralizálásával kapcsolatos elképzelések megvalósításának nem sok realitása volt. Fodor például csak addig ment el, hogy a vitathatatlan primer értékek talaján felvázolta a másodlagos értékek mentén strukturálódó sajtó rendszerét.<sup>74</sup> E felemás professzionalizálódás nélkül aligha fordulhatott volna elő, hogy 1983 januárjában a pártközpont a Tömegkommunikációs Kutatóközponttól kér kommunikációelméleti elemzésen alapuló javaslatot az aktuális totóbotrány optimális kezeléséről.<sup>75</sup>

<sup>72</sup> Szentkirályi János feljegyzése a *Szabad Föld* munkájáról. MOL M-KS 288. f. 22/1966. cs. 8. ó. e.

<sup>73</sup> Az MTV Közvélemény-kutató Osztályának feljegyzése a Központi Bizottság ideológiai irányelveinek alkalmazásáról a Magyar Televízió munkájában. MOL XXVI-A-9 4. doboz.

<sup>74</sup> FODOR Gábor: *Nyilvánosság, közvélemény, tömegkommunikáció*. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Budapest, 1976.

<sup>75</sup> A totó-manipulációs ügy kezelésének tájékoztatási terve. MOL M-KS 288. f. 22. cs. 1983/35. ó. e.

## A mindenről való tájékoztatás nem cél, hanem eszköz

A tájékoztatás terén az 1965-ös tájékoztatási határozat kisebb „paradigmaváltást” hozott, mivel elismerte az állampolgároknak az információhoz való jogát. Kimondta: „A sajtó [...] egyik legfontosabb funkciója éppen a tényközlés, a hírszolgáltatás”. A vitában Komócsin Zoltán, aki akkor a *Népszabadság* főszerkesztője volt,<sup>76</sup> úgy érvelt: az MSZMP önellentmondásba keveredett azáltal, hogy az embereket a közügyek iránti érdeklődésre buzdította, miközben az érdemi tájékoztatást számos esetben nem biztosítja.<sup>77</sup> A *mindenről való tájékoztatás* elvének elfogadását ugyanakkor erősen motiválta az a felismerés, hogy a „tájékoztatásban nincs légüres tér”: az 1953-mal induló, és 1956 után, ha ellentmondásosan is, de folytatódnó óvatos nyitást a világra az MSZMP nem feltartóztatni, hanem uralni akarta. Ez a folyamat olyan látványos intézkedésekben is tetten érhető, mint a nyugati utazások lehetővé tétele, vagy a nyugati magyar nyelvű rádióadások zavarásának beszüntetése. Az MSZMP vezetése – és személyesen Kádár János – hitt abban, hogy Kelet és Nyugat érintkezéséből az előbbi kerülhet ki győztesen, miközben párt és állambiztonsági vonalon is követték annak rezdüléseit. Kádár János a PB 1965. június 8-i ülésén a maga részéről a közönség informálásának korlátai mellett is kitartott: „A politikai hírközléssel kapcsolatban: nálunk más a helyzet, mint a kapitalistáknál. A szocialista világról a legvadabb találgatásokat leadják, mi ezzel versenyezni nem tudunk. Mi csak önmagunkkal tudunk versenyezni, úgy, hogy amiről 3 napon belül lehet írni, arról ne 3 hónapon belül írjunk.”<sup>78</sup> Kádár a határozat egészét csak vonakodva, a sajtó területét irányító pártvezetők hatására fogadta el.

Az elfogadást segítette az a keret, amelybe a határozat az állampolgárok informálását foglalta. A mindenről való tájékoztatásnak nem kizárólagosan a lapok hasábjain, a rádióban és a televízióban „kellett megvalósulnia”, hanem ezek mellett a szóbeli tájékoztatás és a párton belüli tájékoztatás csatornáinak összességét is nézték. Ez így rendszerbe kapcsolta a tájékoztatás különböző szabadságfokú köreit: bővebb információval, ma-

<sup>76</sup> Komócsin Zoltán 1961 és 1965 között volt a *Népszabadság* szerkesztőbizottságának vezetője. Szűk három héttel a tájékoztatás megjavításáról szóló határozat elfogadása után nevezték ki a KB külügyi titkárának, ami előrelépést jelentett a párthierarchiában.

<sup>77</sup> Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1965. június 8-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 5/367. ó. e.

<sup>78</sup> Uo.

gyarázattal lehet szolgálni egy minél szűkebb, minél szakmaibb és minél elkötelezettebb (párttag) hallgatóság számára, mint a nagyobb közönséghez, sőt, mint a külföldre(!) eljutó lapokban, műsorokban.

Mindez a *körkörös nyilvánosság* modelljével írható le. Eszerint a nyilvános tér játékszabályai nem egységesek, a különböző területeken eltérő elvárások érvényesülnek. Mindez nem csupán a fenti határozatban megnevezett, 1968-ban megerősített háromsztatú térré vonatkozik, hanem az egyes harmadokon belül, és határozatban nem érintett szegmensekben is. Kádár János még a 1960 decemberében a következőképp fejtette ki ezt a gondolatot a Politikai Bizottság előtt: „Szerintem első a napilap, a rádió, a színpad, második az irodalmi folyóirat. Ott már nem bánom, akármit nyomnak ki. Ez a mi pártunk általános harcát nem nagyon zavarja, de ami a napilapokban, rádióban jelenik meg, az közvetlenül hat társadalmi életünkre, és visszahat a politikai harcra.”<sup>79</sup>

Az egyes napilapok, lapok, folyóiratok, műsorok példányszámából, közönségük jellegéből adódó eltérő közlési lehetőségei ugyanakkor nem „kőbe vésett”, hanem „köztudomású” eleme voltak a párt sajtó- és tájékoztatáspolitikájának.<sup>80</sup> Ugyanakkor a mindennapi működést, a pártvezetők és sajtóirányítók gondolkodását is meghatározták. Ezzel magyarázható, hogy másképp szerkesztették a *TV Híradó* első és harmadik kiadását, a rádió hatórás és éjjeli híreit, más mélységű vitáknak adott teret a *Népszabadság*, az *Élet és Irodalom*, a *Közgazdasági Szemle* vagy a csak vállalatvezetőkhez, káderekhez eljutó *Világgazdaság*. Ezért vállalkozhatott 1986-ban a *Magyar Rádió* egy éjszakai beszélgetőműsora arra, hogy szóba hozza Nagy Imre újratemetését.<sup>81</sup> Kádár ennek a szellemében játszott el a *Magyar Ifjúság* hetilapból napilappá alakításának gondolatával: „Ez az a lap, amelyik a pekingi dolgokba hamarabb beleszólhat, mint a párt hivatalos lapja.”<sup>82</sup>

A „rögzítetlenség” azonban azt is jelentette, hogy a fenti „íratlan törvény” megkérdőjelezhető volt. Így Kádár János és Nagy Richárd 1979-es beszélgetéséről az MTV elnöke így számolt be: „Bármilyen rétegnek való sugárzást csinálunk, öneki [Kádárnak] meggyőződése, hogy nekünk soha nem

<sup>79</sup> Előterjesztés az irodalmi kritikánk egyes problémáiról. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1960. december 20-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 214. ó. e.

<sup>80</sup> Kókay György–Buzinkay György–Murányi Gábor: *A magyar sajtó története*. MÚOSZ, Budapest, 1994. 219.

<sup>81</sup> Györffy Miklós, Martin József és Wisinger István a rendszerváltás médiájáról. Rádai Eszter interjúi. *Mediakutató*, 2004 nyár 75–91.

<sup>82</sup> Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1967. február 7-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 5/416. ó. e.



szabad elfelejteni, hogy potenciálisan 6–7 millió ember nézheti, nem is hogy nézi, de nézheti! És a Televízió ne arra álljon be, hogy ki nézi csak, hanem arra, hogy mennyi nézhetné.”<sup>83</sup>

A mindenről való tájékoztatás amúgy sem jelentette azt, hogy *mindenről mindent*. Már az 1965-ös határozat végrehajtásának áttekintésekor, 1968-ban kimondta a Politikai Bizottság, hogy nem lehet a tájékoztatásra „politikai helyzettől, érdekektől és lehetőségektől elvonatkoztatva” tekinteni.<sup>84</sup> Az 1977-es tájékoztatási határozat pedig úgy fogalmazott: „a tájékoztatás nem cél, hanem eszköz”.<sup>85</sup> Ez nem jelentette a korábbi elvek megtagadását, de megerősítette: az információhoz való jognál erősebbek a politikai érdekek. Kádár többször fogalmazott úgy, hogy „valami tájékoztatást kell adni” a legszélesebb körben is. Ám így fakadt ki, miután a *Népszabadság* 1977-ben a KSH féléves jelentése alapján közölte a fizetési mérleg kedvezőtlen alakulását: „Ezt az újságot 800 ezer példányban olvassák; ebből a 800 ezer emberből hányan tudnak ebben valamit is tenni? Legfeljebb 200-an. Márpedig ha ez így van, akkor erről csak annak a lapnak kellene írni, amit az a 200 olvas el. Kötelességünk persze erről is mondani valamit, meg is tesszük, amikor az éves tervről jelentünk. Az újságban azonban nem kell leírni.”<sup>86</sup> Avagy hasonló témával kapcsolatban 1979-ben: „Ami 30 ezer emberre tartozik, azt 30 ezer embernek kell megmondani; vannak szakmai lapjaink, folyóirataink, stb. – vannak dolgok, amiket elég ott megmondani.”<sup>87</sup>

A pártvezetés fenntartotta magának a döntés jogát abban is, hogy fontos kérdésekben mi legyen az üzenet. A párt- és állami vezetőttestületek arról is dönthettek, miképp tájékoztassák az egyes ügyekről az állampolgá-

<sup>83</sup> Jegyzőkönyv a Magyar Televízió Elnöksége vezetőségi üléséről (1979. március 14.). MOL XXVI-A-9. 30. doboz.

<sup>84</sup> Az MSZMP Politikai Bizottsága 1968. november 12-i állásfoglalása a tájékoztatás megújításáról szóló 1965. június 8-i határozat végrehajtásának helyzetéről. Vass Henrik (szerk.): *Az MSZMP határozatai és dokumentumai, 1967–1970*. Kossuth Könyvkiadó, 1974. 244–250.

<sup>85</sup> Az MSZMP Politika Bizottságának 1977. szeptember 6-i határozata a tájékoztatás továbbfejlesztéséről. Vass Henrik (szerk.): *Az MSZMP határozatai és dokumentumai, 1975–1980*. Kossuth Könyvkiadó, 1983. 544–550.

<sup>86</sup> A termelési szerkezet fejlesztése és a hosszú távú külgazdasági politika irányelvei. (1977. szeptember 20.) MOL M-KS 288. f. 5/727. ó. e.

<sup>87</sup> Az 1979. évi népgazdasági terv és állami költségvetés irányelvei. Javaslat az 1980. évi termelői és fogyasztói árintézkedésekre. Tájékoztató a gazdaságtalannak minősíthető vállalatok elemzéséről, javaslat a szükséges állami és vállalati intézkedésekre. (1978. október 31.) MOL M-KS 288. f. 5/758. ó. e.

rokat. A mindennapi gyakorlatban természetesen ennél jóval több volt a döntési szituáció. Esetenként a túlszabályozásban keresték a megoldást, így a rendkívüli eseményekről – például egy bányaszerencsétlenség – adandó közlések rendjét igyekeztek alaposan meghatározni.<sup>88</sup> Más esetekben – ahogy számos visszaemlékező is kiemeli – maradt a közlés határok bizonytalansága. A csak nagyjából kiismerhető falaknak valóban volt elbizonytalanító hatása az újságírókra, ám a fő szándék nem ez volt, hanem a sajtóirányítás rugalmassága. Ennek révén lehetett biztosítani, hogy bizonyos témák ne jelenjenek meg a széles nyilvánosság előtt, ha a külpolitika, a „nemzetközi munkásmozgalom”, a magyar külkereskedelem, mezőgazdaság, ifjúságvédelem stb. feltételezett érdeke ezt kívánta. Ám, ha valamiért mégis amolyan érdek merült fel, megjelenhettek. A gazdasági újságírással kapcsolatban Kádár 1982-ben a következő kirohanást tette: „sok-sok éven át folyik a gazdasági problematikánknál, nem értik az elvtársak azt, hogy a mi sajtónk a legjobb szándékkal folyamatosan hitelrontást folytat. Hitelrontást. Minden rossz szándék nélkül.”<sup>89</sup>

A tömegkommunikáció olyan mértékben összefonódott a politikával, hogy az újságírói közlés képtelen volt „megszabadulni” a hivatalosság gyanújától. A pártvezetésnek számolni kellett azzal: külföldön „azt hiszik, hogy E. Fehér Pál akkor fújja ki az orrát, amikor a Központi Bizottság első titkára szól neki”.<sup>90</sup> Márpedig e szempontok bekalkulálása a pártvezetés – és a sajtó – mozgásterét szűkítette.

Az 1980 körüli tervezetek nem kerültek be a határozatokba, de nem is adtak új tájékoztatáspolitikai koncepciót.<sup>91</sup> Nem rengette meg ezt a világot a majd négyéves előkészítés után megszülető sajtótörvény sem 1986-ban. A törvény pozitívumaként az állami szervek információadási kötelezettségének rögzítését szokás említeni;<sup>92</sup> pártszerveknek nem írt elő semmit, il-

<sup>88</sup> A Titkárság határozata a sajtószervek rendkívüli eseményekkel kapcsolatos tájékoztató munkájának szabályozásáról, 1975. MOL M-KS 288. f. 7/484. ó. e.; Jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a rendkívüli eseményekkel kapcsolatos tájékoztató munka tapasztalatairól. MOL XIX-A-24b 134. doboz.

<sup>89</sup> A tájékoztatás rendjéről szóló törvény irányelvei. 1983. április 26. MOL M-KS 288. f. 5/881. ó. e.

<sup>90</sup> A nemzetiségi kérdéssel kapcsolatban kialakult sajtókampány. (1978. március 21.) MOL M-KS 288. f. 5/741. ó. e.

<sup>91</sup> Tájékoztatáspolitikánk néhány időszerű kérdéséről, 1980. MOL XIX-A-24b 135. doboz; Tömegtájékoztatási gyakorlatunk néhány időszerű kérdése, 1980. MOL XIX-A-24b 135. doboz.

<sup>92</sup> Lásd A MÚOSZ Sajtójogi Bizottságának jelentése a sajtótörvény egyéves tapasztalatairól. MOL M-KS 288. f. 22. cs. 1988/26. ó. e.

letve úgy tett, mintha ideológiai titkár, Agitációs és Propaganda Osztály nem is létezne. Igaz, a törvény egyúttal némiképp felmentést is adott azzal, hogy megőrizte a szolgálati és üzemi titok fogalmát.

## Az elkészett modellváltás

A nyilvánosság és a pluralizmus 1987-ben vált népszerű fogalommal. 1987-ben már több „rendszeridegen” elem is feszegette a korábbi kereteket. 1986-ban megkezdte működését a Danubius Rádió, amelynek révén a kereskedelmi rádiózás megvetette a lábát Magyarországon. (Bár a Magyar Rádió alá tartozott, németül szólt osztrákoknak és németeknek, korlátozott adásidőben.) Létrejöhetnek kiadói leányvállalatok – Delta, Média, Kritika –, amelyek már egyértelműen a profitelvet követték. A kábeltelevíziós hálózatok révén pedig küszöbönállt az angol és német nyelvű műholdas adások vételi lehetősége.

Ebben az évben készült el a „Javaslat a nyilvánosság reformjára” című tanulmány, amely a Hazafias Népfront védőszárnyai alatt készült, de hamarosan azon kívül találta magát.<sup>93</sup> A reformjavaslatok túl messzire mentek: túl nyíltan tárták fel, hogy a sajtó- és nyilvánosságpolitika a párt politikájának a függvénye, így utóbbinak a változása nélkül illúzió az előbbi javulására várni. Ezt ekkorra a pártvezetés is belátta. Ám a Nyilvánosság Klub 1988. eleji megalakítói túl radikálisnak bizonyultak: kiléptek a rendszerből, miközben az MSZMP műhelyeiben – és a MÜOSZ-ban – még a modellváltásról folyt a gondolkodás a szocialista pluralizmus jegyében. Az ott használt kulcsfogalom nem sokban különbözött a radikális újságírói-értelmiségi csoportétól, és jó két évtizedes múltat tekintett vissza: a nyilvánosság megújításának zálogát a társadalom érdektagoltságának szabaddabb megjelenítésében látták. Ez pedig decentralizációval, az önkormányzatiság és öngazgatás erősödésével járhatott volna – a hatalom önkéntes megosztása révén.<sup>94</sup>

Arra, hogy egy ilyen önkéntes visszavonulás hogyan hatna a párt sajtópolitikájára, csak régi válaszok születtek. A sajtó párt-sajtóra és nem párt-

<sup>93</sup> GÁLIK Mihály–HALMAI Gábor–HIRSCHLER Richárd–LÁZÁR Guy: Javaslat a nyilvánosság reformjára. In: VÁSÁRHELYI Mária–HALMAI Gábor: *A nyilvánosság rendszerváltása*. Új Mandátum, Budapest, 1998.

<sup>94</sup> Az Agitációs és Propaganda Osztály tervezete az ideológiai élet, a politikai tudatformáló munka tapasztalatairól. Irányelvek az ideológiai munka fejlesztésének feladataira. MOL MKS 288. f. 22. cs. 1987/1. ó. e.

sajtóra oszlik – ahogy addig is –, előbbiben marad a pártirányítás, utóbbiban a párttag újságírók és a főszerkesztői értekezletek utasításai helyett konzultatív megbeszélések révén marad meg több-kevesebb pártbefolyás.<sup>95</sup> Az elektronikus médiát – a közszolgálati csatornák monopóliuma akkor még nem kérdőjeleződött meg – valamiféle, a kormány vagy a parlament alá tartozó bizottságon keresztül lehetne ellenőrizni.<sup>96</sup> Az átalakulás jegyében hagyták kidőlni az addigi sajtópolitika végrehajtásának intézményeit: előbb a Tájékoztatási Hivatal szűnt meg 1988. január 1-jével, majd az 1988. májusi pártértekeztet után az Agitációs és Propaganda Osztály is megszűnt. A helyére lépő Társadalompolitikai Osztály már nem ragaszkodott sem a főszerkesztői értekezletekhez, sem a lapalapítások engedélyezéséhez. 1989-re bekövetkezett a szabadság állapota: az állam még eltartotta a lapokat, médiumokat, de egyre kevésbé szólt bele azok tevékenységébe.

## Kádári vagy Kádáré? Kádár János és sajtója

Végül fel kell tennünk a kérdést: milyen értelemben volt kádári a Kádárkor sajtó- és tájékoztatáspolitikája? Vajon Kádár magáénak érezte-e azt a nyilvánosságot, amely 1956 után kialakult és működött az országban?

Kádár személyesen nem kötődött az újságíráshoz úgy, mint vezetőtársai közül Kállai Gyula, Fehér Lajos vagy Szirmai István. Újságot olvasott, a rádió és a televízió jelentőségét elvileg elfogadta, de nem érzett motivációt arra, hogy műsorukat, működésüket jobban megismerje. A napilapokat átolvasta, nem engedhette meg magának, hogy ne lássa, hogyan dolgoznak. Aszerint ítélte meg őket, melyik mennyire tölti be a rá osztott szerepet.

Nem akart főszereplővé se válni, s ezzel egyben a korábbi időszakkal való szakítást is kifejezte. Kádár nem foglalta el mindenáron a lapok címlapját, ritkán szólalt meg, nem kereste a szereplést. Előfordult ugyan, hogy egy-egy karikatúra köszöntötte, egyes beszédei után méltatták politikai irányvonalát, sőt idéztek belőle – de a publicisztika sem süllyedt a kötelező Kádár-idézetek mocsarába. Ez a tartózkodás parancsolóan hatott a pártvezetés tagjaira is. Ám ez az attitűd nagyrészt személyiségéből táplálkozott.

<sup>95</sup> Feladatterv a KB a politikai nyilvánosságról és az MSZMP sajtópolitikájáról hozott állásfoglalásai végrehajtására (1989. április 25.). MOL M-KS 288. f. 22. cs. 1989/1. ó. e.

<sup>96</sup> Sipos Balázs: *Média és demokrácia Magyarországon*. Napvilág, Budapest, 2010. 80–85.

Ugyanakkor ez nem jelentette azt, hogy ne tartotta volna fontosnak, a médiát – sőt, szerepét túl is dimenzionálta. „A nyomtatott szó ereje és varázsa – de most már kiegészíthetjük a rádióval, a televízióval és hasonló intézményekkel is – sokkal nagyobb, mint magunk gondolnánk” – fejtette ki az újságírók előtt 1971-ben.<sup>97</sup> Ezért is ragaszkodott a nyilvánosság minden szférájának a pártkontrolljához, még ha ez a kontroll a gyakorlatban egyre kevésbé jelentett is szoros pórázt.

Munkásmozgalmi szocializációja során beléivódott a pártsajtó fontossága. A *Népszabadság* szerkesztőségéhez – ahogy csak félig tréfálkozva fogalmazott – a „részvényesek képviselőjében” látogatott el.<sup>98</sup> A KB lapja éléről nem habozott azonnal leváltani a hozzá közelálló Fehér Lajost, amikor 1956 novemberében a szerkesztőség sztrájkba lépett, és a dogmatikusnak számító Friss Istvánt vezényelte oda. Akkor is, amikor három évtizeddel később a párt kezéből kezdett teljesen kicsúszni a nyilvánosság ellenőrzése, a *Népszabadság* „árulását” tartotta a legfelháborítóbbnak. 1987 decemberében két, egymást követő PB-ülésen is kikelt Árkus József írása ellen, aki szokásos szatirikus tónusában azt bírálta, hogy – az illetékesek – nem kezelik felnőttként a magyar állampolgárokat.<sup>99</sup> „Mégis milyen értelemben? Olyan értelemben, hogy 23 fokot tartunk a hivatali helyiségekben, mert a csecsemők ezt kívánják, mert akkor ez igaz, hogy gyerekként kezelik. Vagy olyan értelemben, hogy a munkaidő alatt lehet tízezzrel a kocsival a főutcákon sétálni, fel-alá, isten tudja, milyen ügyben, mert a gyerekek szeszélyei vannak, akkor gyerekként kezelik. De olyan értelemben, hogy a valós, igazi gondokat nem vetik fel, ilyen szempontból – engedelmet kérek – nem kezelik gyerekként, ahogy én tudom.”<sup>100</sup>

Kádár hitt abban, hogy a párt tájékoztatás- és nyilvánosságpolitikája felnőttként bánt az állampolgárokkal – hogy egy ilyen nemzetközi összehasonlításból Magyarország jól jönne ki. Nem vitatta el, hogy a közönség jogosan vár tájékoztatást, ugyanakkor cserébe az állampolgároktól elvárta azt, hogy megértsék: nem lehet mindenről mindent nyilvánosan megosztani, és a dolgot a párt, illetve az állam vezetése hivatott a közérdeknek

<sup>97</sup> Kádár felszólalása az Országos Újságíró-aktívaértekezleten. *Magyar Sajtó*, 1971/12. 381–394. 387.

<sup>98</sup> Uo. 390.

<sup>99</sup> ÁRKUS József: Fütyi. *Népszabadság*, 1987. november 28.

<sup>100</sup> Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1987. december 1-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 5/1014. ó. e.

megfelelően elbírálni. Semmiképpen sem önmagukban az egyes újságírók, noha nekik is képeseknek kell lenniük erre. Az MSZMP első titkára olyan szakmának tekintette az újságírást, ahol elengedhetetlen az ideológiai képzettség és a szilárd világnézet. A szövetségi politika jegyében nem nevezte pártmunkának, de az 1971 őszi újságíró-aktíván kijelentette: „A szocializmust szolgálni kívánó embernek, pártállástól függetlenül, a feladat természetéből következően – hogy megértse azt, amit szolgál – meg kell tanulnia dialektikusan gondolkodni, és el kell sajátítania a marxizmus-leninizmus alapjait.”<sup>101</sup>

Kádár a sajtó és a politika viszonyát – korántsem újszerű módon – katonai hasonlattal világította meg. „Ha a szocializmusért küzdőket – mondjuk képletesen – egy hadseregnek fogom fel, akkor az sajtó nélkül ugyanúgy elképzelhetetlen, mint ahogyan egy hadosztály teljesen harcképtelen híradós egységek nélkül.”<sup>102</sup> Márpedig egy hadseregben szigorú hierarchia is van: a sajtó frontján a főszerkesztők a tábornokok, nekik kell kezben tartaniuk, vezényelniük beosztottaikat. E szisztéma mellett Kádár határozottan kiállt 1956 után. Megélte a forradalom előtti felbomlást, érzekelte, milyen az, amikor a sajtó irányítása kicsúszik a pártvezetés kezéből, és tartott ennek megismétlődésétől. Ugyanakkor nem egy merevebb rendszer felé kereste a megoldást, nem gondolt arra, hogy félművelt cenzorokat vezényeljen a szerkesztőségekbe, hogy központilag hagyassa jóvá a kefelevonatokat. Bár felesége 1956 után virtigli cenzori munkakörben dolgozott – a Tájékoztatási Hivatal osztályvezetőjeként a külföldről érkező kiadványok terjesztéséről döntött –, nem hitt a direkt cenzúra hatékonyságában.

Annyiban helyt adott az újságírói elégedetlenségnek, hogy túl akart lépni – és túl is lépett – a Rákosi-kor gyakorlatán, mikor a szerkesztők, újságírók azért „cenzúrázták túl” maguk a szöveget, nehogy valami hibát vétessenek. Kádár olyan sajtóirányítást képzelt el, amely mankót ad az öncenzúrához – beavatással és folyamatos értékeléssel. Partnerséget ajánlott, a kádári hatalom kész volt kooptálni az újságírót,<sup>103</sup> aki, ha pályán akart maradni, ezt kénytelen volt – legalább színleg – elfogadni.

A partnerség kritériumait sem Kádár, sem a sajtóval gyakrabban foglalkozó pártvezető társai nem definiálták pontosan – de tudjuk, a jó partner

<sup>101</sup> Kádár felszólalása az Országos Újságíró-aktívaértekezleten. *Magyar Sajtó*, 1971/12. 381–394. 391.

<sup>102</sup> Uo. 388.

<sup>103</sup> A kooptálás fogalmáról: William L. RIVERS–Cleve MATHEWS: *Médiaetika*. Bagolyvár, Budapest, 1993. 126.

megértő és alkalmazkodó. Igényt tarthat rá, hogy megosszuk vele gondjainkat, bánatunkat, ám nem követelőző, nem szab feltételeket. Lehet durcás, moroghat is, legalább levezeti a feszültséget: „Amikor szidják a minisztériumot, az nem veszélyes, ki lehet bírni. Ez a szervezett társadalom intézményei közé tartozik. Amikor van kit szidni, akkor van társadalom. Szidják.” – mondta Kádár az Írószövetség 1968-as közgyűlésén.<sup>104</sup> Sőt, észrevételei lehetnek előnyünkre, ha minket épít. Kádár szakítani akart az „ötvenes évek” lakkozó sajtójával – „kinőttünk már abból, hogy a társadalmi jelenségek körül csak azt lássuk, ami nekünk tetszik. Nekünk azt is látnunk kell, ami nem tetszik, mert különben nem tudunk rendszeresen becsületesen dolgozni”<sup>105</sup> –, de ahhoz azért ragaszkodott, hogy a nyilvánosság területén dolgozók vegyék észre a jót, az előremutatót is. Ha a kritika köztökdössé fajul, az megmérgezi a kapcsolatot, nem tűrhető el: „különösen az újságírók azt hiszik, a pártfunkcionáriusok, állami köztisztviselők azért vannak, hogy hibákat kövessenek el, az író, meg újságíró azért, hogy meglássa, és megírja. Köszönöm szépen az ilyen munkamegosztást.”<sup>106</sup>

Az igazi partneri viszony harmonikus, a felek közti összhangra épül. „Ha nincs szinkron, baj van, és elő kell segíteni, hogy ez a szinkron létrejöjjön. Tehát ha a tömegek nem eleget foglalkoznak azzal, amivel a vezetés, akkor ezen segíteni kell: propagálni a vezetés által napirendre tűzött témákat. Ha viszont a vezetés nem törődik eleget azzal, ami a tömegeket foglalkoztatja, akkor a vezetést kell segíteni és arra szorítani, hogy megbirkózzék ezekkel a kérdésekkel.”<sup>107</sup>

Persze Kádár János, illetve a sajtóirányítás jóval gyakrabban érezte úgy, hogy a sajtó van némi elmaradásban. Ez a kritika sokkal gyakrabban vonatkozott a belpolitikai újságírássra, amelybe a kultúra, a gazdaság kérdéseit is beleértették. Az 1971. végi aktíván is felvetette azt, hogy külpolitikai téren megvan az összhang a párt, a kormány és a sajtó között, a belpolitikában „egy kis elmaradás” érezhető.<sup>108</sup> E mellett a megfogalmazás mellett

<sup>104</sup> FEITL István: Kiegyezés vagy fegyverszünet? Kádár János 1968-ban az Írószövetségben. *Múltunk*, 2008/4. 150–197. 158.

<sup>105</sup> Kádár felszólalása az Országos Újságíró-aktívaértekezleten. *Magyar Sajtó*, 1971/12. 381–394. 386.

<sup>106</sup> FEITL István: i. m. 150–197. 191.

<sup>107</sup> Kádár felszólalása az Országos Újságíró-aktívaértekezleten. I. m. 390.

<sup>108</sup> Uo. 387.

később is kitartott. Nagy Richárd MTV-elnöknek 1979 elején kifejtette, milyen problémát lát a riporter munkában. „Úgy kérdez, mint ahogy a KB határozat előtt... kellett kérdezni. És úgy kérdez, mintha nem is történt volna meg mondjuk egy decemberi határozat. Mert kérdeztem, hogy »mire gondol?« Tehát nagyon markánsan megmondta [Kádár], arra, mintha az illető nem is készült volna fel arra, hogy decemberben valamiben döntötünk, új helyzet van...” Hogy ez tételesen milyen követelményt jelent, azt már mindenkinek saját magának kellett tisztáznia. Nagy se feszegette: „Már nem akartam még tovább nyaggatni, hogy mondja még konkrétabban. De hát azt nem lehet, mert ha ennyiből sem értünk, akkor nem tudom, hogy mi van.”<sup>109</sup>

A számos nagyon is konkrét kérés csak a legritkább esetben érkezett személyesen Kádártól. Az első titkár leginkább azt várta el, hogy a sajtó általánosságban tartsa a pártvonalat. A hetvenes és nyolcvanas évek fordulójáig úgy is látta, hogy ez alapján megvalósul. Úgy ítélte meg, hogy a sajtó nemcsak tükrözi a valóságot, hanem tükre is a viszonyoknak: a helyzet nem rosszabb, mint bármely más területen, és az általános helyzet jó.<sup>110</sup> Azt is elfogadta, hogy a színvonalas újságírásnak előfeltétele a jó politika: „Ha jó intézkedések születnek, a propagandával nincs probléma, ha azok sántítanak, propagandával pótolni nem tudjuk.”<sup>111</sup>

A tétel fordítva már kevésbé működött: amikor sokasodtak a gondok, s megjelent az ellenzék, a sajtó rendre számításba jött bűnbakként. Kádár türelme is elfogyott; általános élményévé vált az állampolgári fegyelem megbomlása, de ezen belül különösen súlyosnak érezte a nyilvánosságban dolgozók felelősségét. Kifakadt, hogy az irodalmi folyóiratok – a *Mozgó Világ*, a *Tiszatáj* – szembemennek a pártvezetéssel, „minden félórában ellenvonatot indítanak ellenünk”.<sup>112</sup> Az 1980-as évek első felének rendteremtését nagyon is szükségesnek tartotta, de remélni akarta, hogy a meggyőzés és a fenyegetés kevercse elég lehet. Olyan kijelentéseinek, miszerint „ez az ország nem lenne szegényebb, ha 1-2-3 ilyen vacak lap [mint az *Élet és Irodalom*] nem lenne Magyarországon, még mindig marad elég”,<sup>113</sup>

<sup>109</sup> Jegyzőkönyv a Magyar Televízió Elnöksége 1979. március 14-i vezetőségi üléséről. MOL XXVI-A-9. 30. doboz.

<sup>110</sup> Kádár felszólalása az Országos Újságíró-aktívaértekezleten. I. m. 388.

<sup>111</sup> Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1973. február 27-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 5/605. ó. e.

<sup>112</sup> Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1983. július 26-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 5/887. ó. e.

<sup>113</sup> Uo.



inkább csak ilyen fenyegetésként értelmezhetők. A sajtóirányítók csak akkor csaptak ténylegesen oda, amikor egy-egy folyóirat már a jelentősen kitágított határokon is túllépett.

„A párttagok egy része vígan szembenáll a Központi Bizottság politikájával, és nálunk természetes, ha szerkesztő, ha publikál, ha ír” – szögezte le 1982-ben.<sup>114</sup> Márpedig a nyilvánosságban tevékenykedő párttagoktól Kádár fegyelmet várt, az 1956 utáni sajtóirányítási szisztéma egyik – sosem igazán helyére illesztett – pillérét épp a szerkesztőségben dolgozó kommunisták alkották. 1987 decemberében a tagkönyvcseré alkalmával határozottan ki is mondta ezt a követelményt: „Bizonyos szférákban... nagyobb súllyal mondanám, hogy kíván-e a párt tagja maradni, újságíróknál. Az újságírók jelentős része nem a párt politikáját viszi, holott párttag. Akkor miért párttag? És annak mondanám meg, hogy most a párttagság követelménye, a párt követelménye vele szemben, hogy ennek a vonalnak kész-e aktív, cselekvő harcosa lenni, vagy nem, akkor mondja meg. És se sírni nem fogunk, se semmi hasonlót.”

Ám ekkor Kádárnak már nagyon rossz előérzetei voltak. Úgy látta, elárulják őt, elárulják a szocializmust; az újságírók *„a pluralizmus, a többpártrendszer koncepcióját lopva, részenként viszik be a magyar közvéleménybe”*.<sup>115</sup> Az 1988. február 9-i PB-ülésen már egyenesen a sajtó pártirányításának helyreállítását követelte.<sup>116</sup> Ám pár hónappal később az MSZMP nemcsak Kádár Jánostól köszönt el, hanem a direkt pártirányítástól is. A nyilvánosságról folyó viták már idegenek voltak Kádár elképzeléseitől, a modellváltás már nem az ő politikája volt. Az 1956 után kialakult „konszolidált” sajtót sajátjának érezte „hibáival együtt” is, ám az utolsó évtizedben, a nyolcvanas évek során az általa kínált partnerség már kevésnek bizonyult: a régi alku felbomlott, az újnak nem tudta megteremteni a feltételeit.

<sup>114</sup> Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1982. december 28-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 5/870. ó. e.

<sup>115</sup> Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1987. december 15-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 5/1015. ó. e.

<sup>116</sup> RIPP Zoltán: *Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990*. Napvilág, Budapest, 2006. 113.